કાર્મેલીન : નારીની વ્યથાનું પ્રતીકાત્મક આલેખન | ડૉ. ભાવેશ જેઠવા

[**કાર્મેલીન** (અનુ. નવલકથા) : મૂ. લે. દામોદર માઉઝો, અનુ. દર્શના ધોળકિયા, પ્ર. દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમી, પ્ર. આ. ૨૦૦૮, પૃ. ૪+૨૧૫, કિં. રૂ. ૧૨૦/-]

'નારી તું નારાયણી' એમ આપણે ત્યાં કહેવાતું આવ્યું છે. પરંતુ આ વિભાવના હતી આજથી થોડાંએક વર્ષો પહેલાંની. પરંતુ હવે જમાનાએ પલટો ખાધો છે. સભાનપણે તીવ્ર આંદોલન ચાલી રહ્યું છે – 'નારીચેતના-જાગૃતિ'નું. સમયના તકાદા પ્રમાણે હવેની નારીજગત સમક્ષ કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપે પોતીકી આગવી ઓળખ આપવા ઉપસ્થિત થતી રહી છે.

પ્રસ્તુત નવલકથા 'કાર્મેલીન' મૂળે કોંકણી ભાષામાં લખાયેલી છે. જેનો ગુજરાતી અનુવાદ ડૉ. દર્શના ધોળકિયાએ કર્યો છે. જેમાં નાયિકા કાર્મેલીન એક નવા જ રૂપે રજૂ થઈ છે. જેમાં નારીને થયેલા અન્યાય તો છે જ પરંતુ સાથે સાથે સમાજ અને પરિસ્થિતિઓ સામે ઝઝૂમતી પણ બતાવાય છે.

'કાર્મેલીન' સંઘર્ષશીલ નારીની આપવીતી છે. બાલ્યવસ્થાથી આ સંઘર્ષયાત્રા શરૂ થાય છે જે કથાના અંત સુધી નિરંતર ચાલે છે. અલબત્ત નવલના ઉત્તરાર્ધમાં સંઘર્ષ તીવ્ર અને અસહ્ય બતાવાયો છે. નાયિકા પણ નિસહાય બની નિયતિ સામે મૂક ફરિયાદ કરતી રહે છે. જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં આ જ નાયિકા જમાનાની ઠોકર ખાઈ ખાઈને આવનારી વિકટ પરિસ્થિતિને સ્વીકારીને જિવાતા જીવનને અલગ જ દષ્ટિકોણથી જુએ છે.

કથાની માંડણી પશ્ચાદ્‌ભૂથી થાય છે. કાર્મેલીને પરિસ્થિતિવશ સ્વૈચ્છિક સ્વીકારેલો કુવૈત પ્રદેશ, ત્યાંની જીવનશૈલી, ત્યાં સુખની આશામાં જિવાતું વ્યથિત જીવન, આરબોની અર્થસમૃદ્ધિ વગેરે પરિવેશમાં કાર્મેલીન કોઈ ને કોઈ રીતે જાતને ગોઠવી લે છે – ''શરૂઆતના થોડા દિવસો દરમ્યાન પારકાપણાની ભાવના નડતી રહી. એકલતા ખાવા ધાતી હતી ને જીવ નીકળી જાય તેવો અલગાવ પીડા જન્માવતો હતો. પણ ધીમે ધીમે એનીયે ટેવ પડી ગઈ. એવું નહોતું કે કાર્મેલીનને આ નવા વાતાવરણમાં ગોઠવા લાગ્યું હતું. પણ એ નવી કમાણીની આશામાં ભવિષ્યનાં રંગીન સ્વપ્નોમાં ખોવાઈ ગઈ હતી.'' અરબી પ્રજાનો શુક્રવારનો દિવસ એટલે 'જુમ્મા'. જુમ્મા એટલે આરામ અને આનંદનો દિવસ. એમાંયે કાર્મેલીનનો માલિક નિસાર માટે તો બેવડા આનંદનો દિવસ. પરંતુ કાર્મેલીન ! કાર્મેલીનને તો પરિસ્થિતિઓની સામે ઝઝૂમવાનું હતું. એક તરફ માનવસહજ અતૃપ્ત વાસના તો બીજી તરફ પારંપરિક જીવનમૂલ્યો આ બંને તંતુઓ વચ્ચે જાતને ગોઠવવાની હતી. સભાનપણે ગોઠવાયે જતી હતી.

અલબત્ત, કાર્મેલીન માટે ચિરંજીવ સુખનો સૂરજ તો ક્યારેય નહોતો જ ઊગ્યો. નાનપણમાં ભાઈ-માબાપની છત્રછાયા ગુમાવી બેઠેલી કાર્મેલીન ફઈ ફેનાંદ અને ફુવા જુઆંવ ફિલિપની નિશ્રામાં નવા જીવનની શરૂઆત કરે છે. અહીંથી બીજ રોપાય છે – 'કાર્મેલીન'નાં. ''છોડને જ્યારે એની મૂળ ભોંયમાંથી ઉખાડીને બીજી ધરતીમાં રોપવામાં આવે છે ત્યારે શરૂઆતમાં થોડા દિવસ સુધી કરમાઈને એ પીળો પડી જાય છે. એ જ દશા કાર્મેલીનની પણ થઈ ગઈ હતી. ગામ નવું, ઘર નવું અને વ્યક્તિઓ પણ નવી. કાર્મેલીન જાણે ચીમળાઈ ગઈ. નસીબે એને ડામ દીધા હતા એની બળતરા હજુ શમી ન હતી. માથી હંમેશને માટે વિખૂટા પડ્યાનો શોક હજી તાજો હતો – જાણે શૂળ ભોંકાતી હતી. અંદરનો આક્રોશ હોઠની અંદર જ દબાયેલો રહેતો; ઉપરથી આ આજુબાજુનું પરાયાપણું એને વ્યાકુળ કરતું હતું. ચાર દિવસ સુધી કાર્મેલીન મૂંગી બનીને જોતી રહી.''

ધીમે ધીમે કાર્મેલીનનું જીવન ચઢાવ-ઉતાર સાથે વ્યતીત થાય છે. દરમિયાન ફઈના દીકરા આગ્નેલ અને કાર્મેલીન વચ્ચે મુગ્ધ પ્રણય ખીલે છે. સમય જતાં આ મુગ્ધ પ્રણયનો કાર્મેલીન ભોગ બને છે – ભોક્તા છે આગ્નેલ. મા-બાપના મૃત્યુ પછીની પહેલી કારમી થપાટ આગ્નેલ કાર્મેલીનને આપે છે. મા-બાપનાં મૃત્યુએ પરિસ્થિતિ ઊભી કરી તો સમાજે ઊભા થયેલા સંજોગોનો ભરપૂર ફાયદો ઉઠાવ્યો. આગ્નેલથી ત્યજાયેલી કાર્મેલીન પિતા સમાન ફૂવાના પ્રેમાળ વાત્સલ્યભર્યા આગ્રહને કારણે જૂજે સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થાય છે. પરંતુ કાર્મેલીનથી દુઃખ પીછો છોડતું ન હતું. પતિ જૂજેની દારૂ પીવાની ટેવ અને જુગારે તેના રહ્યાસહ્યા જીવનને પણ બરબાદી સુધી લાવી મૂક્યું. જૂજેના દારૂ પીવાના શોખે કાર્મેલીનને જાણે પીંખી નાખી. બાકી રહી જતું હોય તેમ જૂજેના મિત્ર રૂજારે પણ તકનો લાભ લઈ કાર્મેલીનને પોતાની વાસનાનો ભોગ બનાવી. આમ દિવસે દિવસે કાર્મેલીન પુરુષોની વાસના સંતોષવાનું સાધન માત્ર બનતી ગઈ. વચ્ચે વચ્ચે બસ્તાંવ અને ઇજાબેલ તારણહાર રૂપે કાર્મેલીનની પડખે ઊભા રહે છે. પરંતુ સંજોગો સામે કાર્મેલીન નિઃસહાય હતી. ચોતરફથી સમસ્યાઓ આક્રમક ગતિએ હલ્લો કરતી હતી. દિશાહીન બનેલી કાર્મેલીન સંઘર્ષથી ત્રસ્ત થઈને નૈરાશ્ય તરફ ધકેલાતી જતી હતી. પરતુ અચાનક એક દિવસ તેના સંઘર્ષનું સ્વરૂપ પલટો મારે છે. વીતેલા સમયની એલ્સા નામની તેમની બહેનપણી તેમને મળવા આવે છે. કાર્મેલીન પાસે તે કાર્મેલીનને કુવૈત કમાવા જવાનો પ્રસ્તાવ મૂકી જાય છે. જાતભાતનાં ચૈતસિક આંદોલનને અંતે કાર્મેલીન ઇજાબેલાના સહારે કુવૈત પહોંચે છે. કુવૈતની જીવનશૈલીમાં આગળ વાત કરી તેમ કાર્મેલીન પોતાની જાતને ઢાળી દે છે. સમયાંતરે તે પોતાની વહાલી દીકરી બેલિંદાને ખાતર ગોવા આવતી-જતી રહે છે. આ સમય દરમિયાન જૂજે પણ દારૂની લતને કારણે સ્વર્ગે સિધાવે છે. પુત્રી બેલિંદા યૌવનના ઉંબરે પગ મૂકે છે.

કાર્મેલીનનું ગોવા છોડવાનું કારણ પોતાની વહાલસોયી દીકરી બેલિંદા હતી. પોતાનું જીવન તો રગદોળાયું પરંતુ બેલિંદાનું ભાવિ જીવન સુખી રહે એ જ કાર્મેલીનનું સ્વપ્ન હતું. ''બેલિંદાને કારણે જ તો કાર્મેલીને કુવૈતની ભૂમિ પર પગ મૂકેલો. – બેલિંદાનું જીવન ફૂલેફાલે એ જ હેતુ માટે. કાર્મેલીનના પોતાના જીવનનું સપનું તો રોળાઈ ચૂક્યું હતું. એના જીવનનાં અરમાનો ચકનાચૂર થઈ ગયાં હતાં. એનો દેહ મામૂલી મૂલે વેચાઈ ચૂક્યો હતો. ઓછામાં ઓછી જરૂરિયાતની પૂર્તિ પણ તેને માટે ઘોર યંત્રણા બની ચૂકી હતી. તેને હવે ચિંતા હતી માત્ર બેલિંદાની. કાળજાનો આ રૂપકડો ટુકડો ક્યાંક મેલો ન થઈ જાય. એનો રંગ ફિક્કો ન પડી જાય. કાર્મેલીને વિચારી લીધેલું, પોતાની ભ્રષ્ટ કાયા ભલે વધારે ભ્રષ્ટ બને, પણ બેલિંદાની પવિત્રતાને આંચ ન આવે. પોતાનું નારકીય જીવન ભલે નરકના ઘોર અંધકારમાં ડૂબી જાય, પણ બેલિંદાનું ભવિષ્ય સદાય ઊજળું રહે. પોતાનું ગંધાતું જીવન ભલે વધારે ગલીચ બને, પણ બેલિંદાનું જીવન સુગંધથી તરબતર બને. એની ખુશ્બૂ ચારે બાજુ ફેલાતી રહે !!''

આમ, કાર્મેલીન પોતાની છબી બેલિંદામાં જોઈ રહી છે. પરંતુ પુત્રી બેલિંદા કાચી સમજ સાથે યુવાન થતાં જ કાર્મેલીનને છેલ્લો આઘાત આપે છે. ''ના, મમ્મી, હું કૉલેજમાં નહીં જાઉં.

મેં વિચાર્યું છે કે હવે તારે ક્યાંય ન જવું. હું હવે મોટી થઈ ગઈ છું. જાતે કમાઈશ. હું પોતે કુવૈત જઈશ ....હું પાસપૉર્ટ બનાવી લઈશ ને તારી જેમ કુવૈત જઈશ... તારી જેમ ખૂબ કમાઈશ...'' આ સાથે જ બેલિંદાના ગાલ પર તમાચો પડે છે અને જાણે કે કાર્મેલીનની આ સંઘર્ષયાત્રા અવિરત આગળ વધતી હોય તેમ તેમની છેલ્લી સઘળી આશા બેલિંદાના ઉપરોક્ત વિધાન સાથે નિર્મૂળ થાય છે. એમ અહીં નવલકથાનો પણ અંતહીન સંઘર્ષ સાથે અંત આવે છે.

ઉપર્યુક્ત કથામાં બે પરિમાણ રચાય છે –

S જિવાતા જીવનમાં શાંતિની ખોજ માટે ઝઝૂમતી સંઘર્ષશીલ નારીનું ચિત્ર

S સમાજને લાંછન એવા અલગ અલગ ચાર પુરુષો દ્વારા ભોગવાયેલી નારીની મનઃસ્થિતિ.

કાર્મેલીન જીવનના ચઢાવ-ઉતારના પાઠ બાળપણથી જ શીખે છે. જીવનપર્યંત જન્મતી અનેક પ્રકારની ઘટનાઓ અને તેમાંથી જન્મતી ગૂંગળામણ કાર્મેલીનને લગાતાર ભોગવવી પડે છે. બાળપણમાં ટાઇફૉઇડના તાવને લીધે મા-બાપ અને ભાઈની હૂંફ ગુમાવી દીધી. નછૂટકે કાર્મેલીનને ફોઈ-ફુવાના સહારે જીવનની મંજિલ કાપવાની આવી.

ફોઈનો કર્કશ સ્વભાવ અને ભાવિની ઊજળી આશા આવા બે અસમાન ધ્રુવો વચ્ચે તાલમેલ મેળવવાની મથામણ કરતી કાર્મેલીનને ફોઈના દીકરા આગ્નેલનો સધિયારો તો મળે છે પરંતુ એ પણ આખરે છળ સાબિત થાય છે. આગ્નેલ ભોળી, નિઃસહાય કાર્મેલીનને ભોગવીને છોડી દે છે. મુગ્ધાવસ્થામાં મળેલો આ આઘાત કાર્મેલીન સહન કરી શકતી નથી. ફુવા જુઆંવના પિતા તુલ્ય વાત્સલ્યભાવને કારણે ઘણી સમજાવટથી કાર્મેલીન જૂજે સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થાય છે. પરંતુ આ લગ્નસમસ્યાનો અંત નહોતો, શરૂઆત હતી. દારૂડિયા અને જુગારી પતિથી કાર્મેલીનના સંસારની ચાદર તાર તાર થઈ ગઈ હતી. હવે તો એ કોઈ પણ જગ્યાએથી ફાટ્યે જતી હતી. લેખક અહીં એક એવી નારીનું ચિત્રાંકન કરે છે જેને કૌટુંબિક સુખ ક્યારેય નથી મળ્યું. મુશ્કેલીઓની શરૂઆત જ કુટુંબથી ઉદ્ભવે છે. વળી સમસ્યાઓ ઓચિંતા જ નથી આવી પડતી, સમયાંતરે સામે ખડી થતી જાય છે. સમસ્યા આવી પડે છે તો સામે આશા પણ લાવે છે. પતિ દારૂડિયો છે તો સામે પુત્રી બેલિંદા નવું આશાકિરણ લઈને જન્મે છે. અફળાતા જીવનમાં જેમતેમ સ્થિર થવાની કોશિશ કરતી કાર્મેલીન જાણે નિયતિના ખેલનું પ્યાદું હોય તેમ ફરી એક વાર જૂજેના રૂમપાર્ટનર રૂજારની વાસનાનો ભોગ બને છે.

આ ઘટનાથી તો કાર્મેલીન એકદમ હતપ્રભ થઈ જાય છે. તે વ્યથિત બની જાય છે. ''મારે માટે તો બેલિંદા સિવાય આ સંસારમાં છે કોણ ? મારે માટે તો હવે હુંય પોતાની નથી રહી. મારું આ શરીર ટકાનુંય નથી રહ્યું. એને આગ્નેલે લૂંટ્યું, જૂજેએ નિચોવી લીધું ને રૂજારે ભ્રષ્ટ કરી દીધું. એને જો ચંદનની જેમ ઘસવું છે તો તે માત્ર બેલિંદાને માટે જ. જે મારે ભોગવવું પડ્યું છે તે એને ન ભોગવવું પડે. એટલા માટે, જે મને ન મળ્યું તે એને ન મળે એટલા માટે !!! લેખકે નારીના દૈહિક શોષણ સાથે ચૈતસિક સંઘર્ષનું નિરૂપણ કર્યું છે. સામાજિક વાસ્તવિકતાને સહજ અને રસાળ રીતિએ આલેખી છે.

અણધારી રીતે આવી પડતી અસાધારણ ઘટનાઓ વચ્ચે એક નવી જ પરિસ્થિતિ આકાર લે છે. કુવૈત જેવા આર્થિક રીતે સમૃદ્ધ એવા આરબ રાષ્ટ્રમાં કમાવા જવાનું પ્રલોભન કાર્મેલીન સમક્ષ આવે છે. ચોતરફથી થાકેલી-હારેલી પ્રદેશનો નહીં. સમગ્ર પુરુષજાત કે પછી ખુદ નિયતિ સામે નારીને મૂકવી હતી. કાર્મેલીનના કુવૈત જવાથી સમસ્યાઓનો હલ થવાનો ન હતો... ત્યાં પણ નિસારના રૂપમાં સમસ્યા તો ઊભી જ હતી. લેખક અહીં કથાના લયમાં થોડો પલટો લાવે છે. સમાજની ઠોકરો ખાઈ ખાઈને જાતને સમજાવી ચૂકેલી કાર્મેલીનની નિયતિ સામે ફરિયાદ તો છે પરંતુ એ ફરિયાદ સાથે અતૃપ્ત દૈહિક સુખનો આનંદ પણ છે. ''પણ જે થયું તે થઈ જ ગયું. એ જ તો થવાનું હતું. થાકથી ચૂર થયેલી કાર્મેલીન પડી રહી ને આ ઘટનાની બૂરાઈઓમાં ભલાઈ શોધવા લાગી. શરીર તૂટી પડતું હતું. પણ એ સુખ... શા માટે નહીં ? એ સુખ જ હતું. અહીં આ પ્રકારનું પહેલું સુખ.'' આગ્નેલ અને જૂજેથી અતૃપ્ત રહેલી તેમજ તિરસ્કૃત રૂજાર દ્વારા અકલ્પનીય પરિસ્થિતિએ ભોગવાયેલી કાર્મેલીન નિસાર તરફથી દૈહિક સુખ પામ્યાનો અહેસાસ કરે છે. પરંતુ સાથે સાથે પોતાની જાત પ્રત્યે રૂએ પણ છે. નિસાર પાસેથી મળેલા પૈસા બેલિંદાના સુખ માટે મોકલતી કાર્મેલીન દૈહિક સુખ, માનસિક દુઃખ અને પુત્રી બેલિંદા પ્રત્યેની અમીભરી આશા સાથે જીવ્યે જાય છે. પરંતુ આ છેલ્લી આશા પણ ઠગારી નીવડે છે. કુવૈતથી પરત ફરેલી કાર્મેલીન જ્યારે પોતાની કોડભરી દીકરીના મુખેથી પોતાને કુવૈત જવાની વાત સંભળે છે ત્યારે કાર્મેલીન બેલિંદાના ગાલ પર તમાચો ઝીંકી દે છે. આ તમાચો આખરે તો પ્રતીક બનીને આવે છે – કાર્મેલીનની આખીય જીવનગાથાનું તમાચા વડે વ્યક્ત થયેલો આક્રોશ કાર્મેલીનના સ્વચ્છ ચારિત્ર્ય પર પ્રકાશ પાડે છે. જીવનમાં આવેલી વિષમ ઘટનાઓનો ભોગ નિયતિએ પોતાને ભલે બનાવી, પરંતુ પુત્રી બેલિંદાને તે ભોગવવું ન પડે એ જ આશાતંતુએ કાર્મેલીન જીવતી હતી. જ્યારે બેલિંદા દ્વારા તે આશાતંતુ તૂટતો જણાય છે ત્યારે પોતાનું સ્વચ્છ ચારિત્ર્ય જ વહાલી દીકરીના ગાલ પર તમાચો મારવા પ્રેરે છે. આ તમાચામાં તેની સ્વચ્છતા અને સ્વસ્થતાનો પડઘો પડે છે. – ''હા, આ ગુલાબના ફૂલની જેમ જ તેણે બેલિંદાનું લાલનપાલન કર્યું હતું. એ હંમેશાં ખીલેલી જ રહે એવો એનો પ્રયત્ન હતો. બેલિંદા એના કાળજાનો ટુકડો ! બેલિંદાનું ભાવિ જીવન ઝળકતું રહે; એનું સ્વપ્ન કોઈ રીતે સાકાર થાય !! બેલિંદાના જીવનપુષ્પની સુગંધ ફેલાતી રહે એ જ તો કાર્મેલીનના જીવનની સફળતા બની રહેશે. આ ફૂલને એકદમ પ્રફુલ્લિત રાખવું જોઈશે.'' અહીં વ્યથિત કાર્મેલીનના જીવનની બેલિંદાના સુખી જીવન પ્રત્યેની લક્ષ્યગામિતા અને બૂરાઈઓ સામે અડગ રહેનારી એક નારીનો વિજય જોવા મળે છે.

r